

Velimir Visković

ENCIKLOPEDIZAM MIROSLAVA KRLEŽE

SAŽETAK. U uvodnom dijelu ove rasprave analiziraju se eruditsko-enciklopedički elementi u Krležinu književnom opusu. Krleža je, naime, kao i neki drugi pisci centralnoevropskog areala u prvoj polovici dvadesetog stoljeća (T. Mann, H. Broch, R. Musil) sklon integriranju eruditskih elemenata u svoju prozu, koja gubi čiste žanrovske osobine i pretvara se u svojevrsnu miksturu žanrova. Osim tih općih eruditsko-polihistorijskih oznaka, u međuratnom Krležinu opusu prisutni su i eksplicitni enciklopedički fragmenti (leksikografske bilješke uz časopis »Danas« i knjigu »Evropa danas«). Stoga poslijeratno Krležino pokretanje *Enciklopedije Jugoslavije* i utemeljenje Leksikografskog zavoda te cjelokupni enciklopedistički angažman, nisu rezultat dekreta revolucionarne vlasti, već Krležinih afiniteta prethodno razvijanih u književnom opusu. U drugom dijelu rasprave analiziraju se pogledi Krleže na enciklopedistiku, principi konstituiranja Enciklopedije Jugoslavije, te programatski eseji Krležini u kojima se obrađuju enciklopedičke teme.

Enciklopedizam je, poslužit ću se lingvostilističkom terminologijom, ne samo *ključna* već i *tematska* riječ većine napisa o Miroslavu Krleži. Posebice onih prigodnih. Silom repeticija gotovo da je »ispražnjena od značenja«. Ali, usprkos svim opasnostima od isprazna krasnoslovlja, tu riječ je teško izbjeći.

Geneza ideje o Enciklopediji

Sam Krleža a potom i svi kroničari njegova života i tumači njegova djela kao ključni datum u genezi ideje o *Enciklopediji Jugoslavije* spominju Izložbu srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije održanu u Parizu 1950. Krleža je već ujesen 1949. započeo pripreme za tu veliku izložbu proboravivši u Parizu godinu dana. Zamisao je bila — izloščima braniti tezu o kulturnoj samosvojnosti naroda na jugoslavenskom prostoru, pokazati ujedno da su na toj bijeloj mrlji na kulturnoj karti Evrope stvorena djela koja korespondiraju s vrhunskim dometima onovremene evropske umjetnosti i misli. Izložba nema samo vrijednost reprezentiranja spram svijeta; ona jest pokušaj novog osvjetljavanja naše povijesti u kojoj ključno mjesto više nemaju romantično-povijesne legende o velmožama; u središtu Krležine pozornosti je plebejska hereza—bogumilstvo »kao klasični dokaz našeg vjekovnog otpora protiv Istoka i Zapada«. Uza svu našu sklonost pretjerivanju u opisima naših uspjeha u inozemstvu, po izvješćima o izložbi, a i samoj činjenici da je bila otvorena više od pola godine, može se zaključiti da je imala velikog uspjeha. Krleža ipak nije bio zadovoljan. Izložba je pokazala koliko malo svijet zna o nama odbijajući uz to da naše vrednote primi kao išta drugo dolí marginalnu egzotiku.

Kao odgovor na to »neznanje svijeta«, ali i na naše nepoznavanje vlastite baštine i podložnost povijesnim mistifikacijama, Krleži se nametnula ideja o pokretanju *Enci-*

klopedije Jugoslavije, u kojoj bi se izložila sva relevantna građa o prošlosti i suvremenosti naših naroda, te niza »retrospektivnih, specijalnih« enciklopedija. Već krajem 1950. godine posebnom uredbom Savezne vlade utemeljen je Leksikografski zavod FNRJ kojemu Krleža postaje direktorom. Ujedno je i glavni urednik *Enciklopedije Jugoslavije*. Pariška izložba jest zasigurno neposredan povod institucionaliziranja Krležinih enciklopedijskih interesa. U tome se slažu kroničari i istraživači Krležina života i djela¹ a i neposredni sudionici² u osnivanju Zavoda. Međutim, geneza Krležina enciklopedizma može se motriti i u njegovim književnim djelima.

Krležina erudicija

Sintagma »Krležin enciklopedizam« se, s mnogo opravdanja, ne vezuje samo za puku činjenicu da je Krleža utemeljitelj Zavoda i glavni urednik *Enciklopedije Jugoslavije*. Enciklopedizam je oznaka za opseg i tematsku sveobuhvatnost njegova opusa, za intelektualizam i eruditske predilekcije.

Te Krležine osobine najlakše je dokazivati primjerima iz Krležine esejistike. Dovoljno je nabrojiti samo neke od osoba o kojima je pisao: V. I. Lenjin, I. Kant, A. Šantić, I. Vojnović, A. Strindberg, A. France, F. Goya, M. Proust, Lj. Wiesner, G. Grosz, G. B. Shaw, H. Barbusse, T. Mann, I. Meštrović, J. Račić, F. Supilo, S. Radić, J. Križanić, V. Becić, A. Gide, K. Kraus, E. Ady, R. M. Rilke, J. Miše, S. Georg, H. Bahr, H. Kleist, J. B. Tito, K. Galen, Erazmo Rotterdamski, P. Dobrović, A. Augustinčić, J. Panonij, F. Nietzsche, Paracelz i dr. A raspon tema je doista nevjerojatan: od vojno-strateške publicistike do starogrčke medicine.

Ta tematska razuđenost njegova opusa potaknula je Anđelka Malinara da priredi za tisak *Panoramu pogleda, pojava i pojmova* u kojoj je prema enciklopedičkim standardima, abecednim poretom, izložena građa o svim važnijim osobama i fenomenima o kojima je Krleža pisao. Jedna slična edicija prethodno je već bila objavljena u Krležinu Leksikografskom zavodu: *Misli i pogledi A. G. Matoša* (1955); tekstove je izabrao te indeks i objašnjenja sastavio Mate Ujević. U predgovoru je najavljeno da je to samo prva knjiga u nizu nazvanom »Misli i pogledi« kojim bi se prikazao razvoj književne, znanstvene i društvene misli najistaknutijih znanstvenih, književnih i političkih radnika kod »Južnih Slovjena«. Misao o pokretanju tih svojevrsnih personalnih enciklopedija nastala je u vezi s prikupljanjem dokumentacijske građe za *Enciklopediju Jugoslavije* i ostala izdanja Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda.

Inicijativa je za taj projekt, očito, bila Krležina. Razaznaje se to po nekim stiloidikativnim sintagmama (poput onog čuvenog Krležina »Južni Slovjeni«), ali i bez takvih indikacija moglo bi se pretpostaviti da je ideja Krležina; jednostavno sva izdanja u Zavodu, bar u tim ranim godinama, pokrenuo je, a i bdio nad njihovom izradbom, sam Krleža. Na žalost ta ideja nije do kraja realizirana. Objavljena je, prema sličnim principima personalne enciklopedije-panorame, još edicija vezana za Krležu, ali je ona realizirana kao izdavački pothvat »Oslobođenja« a ne Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda. Zašto Krleža nije tu ediciju realizirao u seriji »panorama« Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda — o tome se može nagađati. Najvjerojatnije je bila posrijedi njegova skrupuloznost, želja da izbjegne razmetanje privatnim projektima u sklopu djelatnosti institucije kojoj je na čelu. Valja primijetiti, primjerice, da je u *Enciklopediji*

¹ Mate Lončar: predgovor Krležinoj knjizi *99 varijacija*, Duga, Beograd 1972.

² Stanko Lasić: *Krleža. Kronologija života i rada*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982; Ivo Cević: »Miroslav Krleža stvarao je našu povijest«, OKO br.256, Zagreb 7—12. I. 1982, str. 9 — 10; Rodoljub Čolaković: *Kazivanje o jednom pokoljenju*, Svjetlost-Prosveta-Kultura, Sarajevo — Beograd 1964 — 72.

Jugoslavije članak o Miroslavu Krleži sveden na nekoliko temeljnih informacija, opsegom desetak puta kraći od članka o ličnostima sličnog formata.

Međutim, sama činjenica da je Krležu za tu svoju *Panoramu pogleda, pojava i pojmova* (ili popularnije *Krležijanu*) dopunio, odn. preradio niz fragmenata iz svojih ranije objavljenih tekstova, svjedoči o njegovoj zainteresiranosti za taj pothvat, o vjerovanju u njegov smisao i opravdanost. A to znači da je Krležu u vlastitom opusu razaznavao i cijenio kao osobitu vrijednost polihistorsku obuhvatnost, toliko rijetku danas u doba specijaliziranih znanja i obazrivosti specijalista koji se nerado zalijeću u teme koje nadilaze obzor njihove uske specijalizacije.

Ali, valja reći, premda *Krležijana* doista svjedoči o nevjerojatnom znanju, o izuzetnom obuhvatu tog znanja, s aspekta ideala znanstvenosti, enciklopedičke impersonalnosti i objektivnosti Krleži se mogu uputiti brojni prigovori. U ove je fragmente snažno utisnut žig njegove personalnosti koja u kontekstu Krležinih izvornih tekstova funkcionira na pravi način: pojačavajući ekspresivnost njegova stila; ovdje, pak, u razmrvljenoj strukturi gubi se literarni kontekst, mnogi sudovi zvuče odviše strasno, presmiono. A budući da su sukcesivno navedeni Krležini sudovi iz raznih perioda o istim osobama i pojavama, može se pratiti razvoj Krležina mišljenja, ali i nemir te misli koji, uza sva naknadna glačanja, povremeno graniči s kontradiktornošću. Koliko god ta kontradiktornost jednom literatu bila dopuštena, koliko god ona literarno može biti poticajna i produktivna, u enciklopedičkoj formi izložena pokazuje mnogo slabosti. Stoga *Krležijanu* valja ipak motriti prvenstveno kao enciklopediju artistskih iskaza, jer priguši li se svijest o Krležinu artizmu, koji ga je često vodio i presmionim sintezama, pokazat će se da mnogi njegovi sudovi s aspekta današnjih znanstvenih spoznaja ne stoje, ali kao primjeri artizma ti iskazi funkcioniraju (dovoljno se sjetiti Krležinih postavki o bogumilima koje su novija istraživanja umnogome korigirala, ali visoki artizam kojim su te postavke uobličene teško je zaniijekati).

Da Krležina ideja o pokretanju *Enciklopedije* i osnivanju Zavoda, premda neposredno potaknuta pariškom izložbom, nije bila posve nova i iznenadna, već plod trajnih preokupacija, svjedoči nam i *Indeks, registar i tumač imena, knjiga, događaja i pojmova* uz prvu knjigu časopisa »Danas« gdje je Krležu zajedno s Markom Ristićem, Milanom Bogdanovićem i Veselinom Maslešom u formi enciklopedički strukturiranih natuknica pokušao obuhvatiti ključne teme časopisa »Danas«. ³ Indikativan je za genezu ideje o *Enciklopediji* i »Tumač imena i pojmova« objavljen u knjizi *Evropa danas*, u koji je preuzeta većina jedinica što ih je Krležu obradio za indeks časopisa »Danas«. ⁴ Zanimljivo je da je u posljednje izdanje te knjige (»Oslobođenje«, Sarajevo 1979) ubačen i niz varijacija na temu o umjetničkom stvaranju, zapravo Krležinih redaktorskih bilješki uz rukopise za *Opću, Muzičku* i *Likovnu enciklopediju* (koje su prvi put bile objavljene 1958. u »Republici«). To pokazuje da u knjizi *Evropa danas* Krležu vidi svojevrstan zamac enciklopedičke komponente svojega opusa.

³ O *Indeksu* piše Mate Lončar u pogovoru reprinta časopisa »Danas« (Liber-Mladost, Zagreb 1972), te u predgovoru knjizi *99 varijacija*.

⁴ U »Tumaču imena i pojmova« o kojima se govori u knjizi *Evropa danas* pojavljuju se i jedinice koje nisu obrađene u indeksu za časopis ili ih nije obradio Krležu sam: Boulanger; Callot Jacques; Daumier Honoré; Freud Sigmund; Harden Witkowski; Maximilian; Keyserling Herman Alexander; Kraus Karl; Logan Friedrich; Materijalizam; Molnár Ferenc; Norwid Cyprjan; Picasso Pablo; Schopenhauer Arthur; Stirner Max; Valéry Paul; Ambroise Valmy. Nije preuzeo natuknice: Barrès Maurice; Dunen; Gorski pastiri; Krst kukasti; Lohengrin; Naturalizam; Packard; Rajić Maja; Reclus Élisée; Savremenik; Schnitzler Arthur; Starhemberg Ernst Rüdiger; Supilo Frano; Terentianus Maurus; Terezija Sveta; Ver Sacrum.

Za potpuno razumijevanje geneze Krležina enciklopedizma valja osobitu pozornost posvetiti njegovim esejima o medicinsko-filozofskim temama, nastalim uglavnom 1942. (mislim pri tome u prvom redu na tekstove »O nekim naivnomaterijalističkim elementima u Hipokratovu djelu«, »Varijacije na medicinske teme«, »O Paracelzu«, »Hamlet iz Vesalove 'Anatomije'«, »O Klaudiju Galenu«). Po riječima samog Krleže,⁵ radi se tu o laičkom izletu u područje historije medicine, pri čemu autora nisu zanimali medicinski problemi (jer za to mu, kako sam priznaje, nedostaju najosnovniji elementi egzaktnog znanja). Krležin rad na medicinskim temama zapravo je svojevrsna kritika historije filozofije koja je potpuno istisnula iz obzora svojega interesa klasične medicinske tekstove. Krleža, pak, te tekstove smatra ključnima za razumijevanje razvoja materijalističke misli, po njemu je »Platon, izmjeren medicinskom mjerom svoga vremena, naivan mitski retor, a Kant i Descartes gube se u osnovnom nepoznavanju davno već prije njih i oko njih provjerenih medicinskih spoznaja«. Stoga Krležino inzistiranje na postavci o filozofskom materijalizmu kao filozofskoj osnovi *Enciklopedije Jugoslavije* u programatskim tekstovima za tu *Enciklopediju* (mislim na tekstove »O nekim problemima *Enciklopedije*«, »Referat na plenumu Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* 12. VI 1952.« i Predgovor I izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*) ima vrlo duboko utemeljenje u njegovu ranijem opusu.

Ali, odmah moramo primijetiti da bavljenje medicinskim temama nije determinirano isključivo Krležinim stavom o relevantnosti tih tekstova za historiju filozofije. U načinu kako interpretira Shakespeareovu vezu s Vesalovom *Anatomijom* može se razaznati da Krležu stari medicinski spisi privlače i zbog njihova neprijeporna literarnog potencijala. Plastičan opis Galena u »Varijacijama na medicinske teme« toliko je impregniran afektivnošću da ne možemo izbjeći primisao o Krležinoj identifikaciji s Galenom; ne profilira li se upravo tu polihistorijski ideal koji će Krleža svojom enciklopedičkom aktivnošću pokušati u poslijeratnoj fazi realizirati:

»Protivnik jednostranih dogmatskih fanatizama, izražavajući čitavog života kavgu u obrani čistih Hipokratovih teza, hipokratike farizeje i praksagorejce, sljepce sljedbenike Hipokratovih riječi, koji nemaju pojma o bitnoj sadržini hipokratskih uputa, on prezirno krsti 'robovima' (...) Jasnoćom svojih prognoza on daje konačno naučno obrazložen, sistematiziran odgovor na čitav niz pitanja kakva se u historiji helenske medicine od početka isprepleću oko problematike zdravlja i bolesti, života i smrti, svemira i čovjeka. Svjestan svoje literarne nadarenosti, izražavajući se elegantnim načinom, on virtuozno uživa u svom ogromnom znanju, u svom svestranom iskustvu, u nesumnjivoj superiornosti spram svojih protivnika, poigravajući se njima kao pojavama nižestepenim i jedino omalovažavanja dostojnim.«⁶

Poseban oblik Krležina enciklopedizma očituje se u njegovim fikcionalnim tekstovima. Naime, već od kraja dvadesetih godina u Krležinim djelima (poglavito u romanima) sve učestalije se u poziciji »središta svijesti« pojavljuju likovi bogate senzibilitnosti i velika intelektualnog dosega, što omogućuje piscu da, koristeći se motrištima tih likova, eksplicira niz »univerzalnih iskaza« o prirodi i funkciji umjetnosti, o ideologijama, društvenim uređenjima, filozofijskim sustavima itd.⁷

⁵ Vidi Krležinu opasku na kraju eseja »O nekim naivnomaterijalističkim elementima u Hipokratovu djelu«, objavljen u »Republici« br. 1, Zagreb 1952, str. 16.

⁶ Miroslav Krleža: »Varijacije na medicinske teme«, *Eseji II*, »Sabrana djela«, »Oslobodenje«, Sarajevo 1979, str. 232—3.

⁷ O toj strukturnoj determinanti Krležinih tekstova pisao sam u ogledu »Mogućnosti pobune«, OKO br. 256, Zagreb 7—12. I 1982, str. 25.

Te dimenzije svojih novela i romana Krleža je bio i te kako svjestan; prepletanje esejizma i beletristike smatrao je temeljnom odlikom moderne proze; narušavanje strogih žanrovskih granica između eseja i novele ili romana smatrao je čak pozitivno evaluacijski obilježenim kriterijima. Tako odgovarajući Matvejeviću u *Razgovorima s Krležom* o tom prodoru eruditskog esejizma u svoju prozu kaže sljedeće:

»M.K.: Moji eseji su mikstura esejistike i beletristike, nisu čisti eseji. Ja se ne držim striktno esejističke teme, idem lijevo i desno, variram.

P.M.: *Pišete istim stilom svoje eseje i romane.*

M.K.: To je karakteristika moderne proze: mikstura esejističkog i beletrističkog.

P.M.: *U »Latinoviczu« susrećemo brojne esejističke dijelove. Taj prodor eseja u roman ostvaruje se u nas prvi put u vašim tekstovima. To se ne događa odmah, recimo, u prozama »Hrvatskog boga Marsa«...*

M.K.: Ima i u »Marsu« dosta takvih partija, recimo evokacija barokne vojske, marijaterzijanske i sl. Počinje taj stil.«⁸

Elementi eruditivnosti, sklonost polihistorizmu, nastojanje da vlastitom opusu prida enciklopedijsku fundiranost Krležinu su cjelokupnu djelovanju imanentni. Njegovo je znanje golemo, raspon tema strahovito velik. Ali, ne bismo smjeli ni fetišizirati Krležine eruditske odlike. Akribičnost svakako nije najveća Krležina osobina. U nekim polemikama i s lijevim i s desnim protivnicima to ga je dovodilo u prilično neugodne situacije. Podsjetio bih, recimo, na nepotpisani pamflet (autorstvo je naknadno pripisano Kruni Krstiću) *Kako piše gospodin Krleža*; iako dobar dio prigovora upućenih Krležinu stilu valja otpisati jer prije dokazuju ili autorovo nepoznavanje ili pak nepriznavanje izražajnih sredstava moderne umjetnosti, dio prigovora vezanih za faktičke pogreške i praznine u Krležinu znanju ne može se osporiti. Premda bi doista valjalo imati na umu i činjenicu da je Krležina literarna produkcija bila naprosto toliko opsežna da je otežavala pomnu provjeru ispravnosti svakog citata i točnosti u pisanju stranih imena. Krležina osobina da se olako, pomalo bahato ruga autoritetima može doista iritirati čitatelja, a njegov prezir prema profesorskoj pedanteriji zasigurno ponešto gubi od svoje efektivnosti kad se otkriju slabosti i u Krležinoj erudiciji. Krleža je, očito, citirao po sjećanju pa je, unatoč fenomenalnoj memoriji (o kojoj prave bajke pričaju svi njegovi prijatelji i suradnici), ponekad činio i nemale omaške. Stoga i Prica u *Barbarstvu Krležina »Antibarbarusa«* može ironizirati prilično neugodne Krležine previde u citiranju Marxa, pisanju latinskih izreka itd.

Stoga nam valja konstatirati: uza svu eruditivnost i evidentnu težnju prema enciklopedijskoj sveobuhvatnosti, unatoč sklonosti imitiranju enciklopedičko-leksikografskih oblika (kao u *Indeksu* časopisa »Danas« i knjizi *Evropa danas*), stil Krležine esejistike ne podudara se baš uvijek sa suvremenim enciklopedičkim idealima. Krleža je ipak prije svega umjetnik koji se duboko personalno određuje prema osobama i pojmovima o kojima piše, svoje sudove potkrepljuje nizovima metafora, umjetnički nerijetko uspješnih, ali neprimjerenih racionalnom enciklopedičkom diskursu. I Krležine esejističke iskaze o vlastitu odnosu spram pojedinih pisaca i osoba valja uzimati s popriličnom rezervom, poglavito one iz ranijeg perioda kad se on više-manje negativno određuje prema svemu. Njegovi negativni iskazi o Matošu i ekspresionizmu zasigurno imaju značenje »psihokontraindikacija«: negirajući ono što je nesumnjivo djelovalo na njega on gradi svoju osobnost. (Uostalom, Krleža je vrlo često poricao i sebe samoga,

⁸ Predrag Matvejević: *Stari i novi razgovori s Krležom*, Spektar, Zagreb 1982, str. 270.

valja se samo prisjetiti njegova autoironičnoga komentara vlastitih ranih drama u čuvenom »Osječkom predavanju« 1928. godine.)

U ime svoga artističkog i društvenog pobunjenišтва Krleža jednostavno nije mogao pristati na profesorsko disciplinirano pozivanje na pozitivne činjenice. Uostalom, ne može se poreći da je lucidno pokazujući lažnost te neutralnosti i objektivnosti (koja često služi kao paravan za ideološkijske mistifikacije), Krleža često bio u pravu. Osobito su važne njegove analize historiografske i literarnohistorijske profesorštine u službi stvaranja nacionalnih mitova. Od umjetnika Krleže koji jezik shvaća kao medij istraživanja nemoguće je očekivati jezičnu disciplinu kojoj, u pravilu, enciklopedistika teži.

Krležino poimanje enciklopedistike

Temeljni Krležini stavovi o enciklopedistici izloženi su u referatu »O nekim problemima *Enciklopedije*« izgovorenom 28. I. 1952. na sjednici Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* u Zagrebu, objavljivanom u više navrata kasnije. Osnovni je stav tog referata, koji je u jednoj varijanti nazvan i »Prolegomena za *Enciklopediju Jugoslavije*«, sljedeći:

»Parola socijalističke književnosti i umjetnosti (zapravo kulture i nauke) ne treba da ostane parolom: ona treba da se ostvari na svim sektorima socijalističke kulturne djelatnosti, a da je pojava jedne takve enciklopedije (kao što je naša) jedan od najosnovnijih preduslova za izgradnju kulturne svijesti, to, mislim, nije potrebno dokazivati.

(...) malograđanske, konzervativne, često puta kontrarevolucionarne sheme elementi su još uvijek žive, slabo civilizirane svijesti, u relativno velikom broju predstavnika danas još uvijek negativno aktivne tzv. 'elitne građanske inteligencije'. Ti elementi rasula i dezintegracije, osnovani na romantičnim hipotezama, nijesu bili podvrgnuti sistematskoj analizi, pa prema tome niti reviziji, ni u građanskoj, konzervativnoj, ni u liberalnoj, ni u dijalektičkoj varijanti.

Čitav niz krupnih i neoborivih fakata obavijen je romantičarskom retorikom.«⁹

Temeljno je, dakle, to da Krleža svoju enciklopediju ne vidi kao novi stupanj u kontinuitetu naše građanske kulture i znanosti. Govoreći terminologijom Michela Foucaulta rekli bismo da je Krleža *Enciklopediju Jugoslavije* zamislio kao temeljitu mijenu *episteme*, kao »epistemološki prijelom«. Oštrina izrečenih sudova umnogome podsjeća na parole Krležinih protivnika iz sukoba na književnoj ljevici jer Krleža »socijalističnost« ne proteže samo na polje tzv. društvenih znanosti; čak ni tzv. egzaktne znanosti u ovom iskazu nisu izdvojene kao autonoman korpus neovisan o ideologiji. Je li posrijedi konverzija čovjeka koji je prije rata branio pravo umjetnosti na autonomiju, na slobodu od tendencioznosti i utilitarnosti? A sada zagovara ideološki pristup ne samo umjetnosti već i znanosti.

Najlakše bi bilo protumačiti Krležin iskaz kao dug ideološkijskom diskursu iz vremena neposredno nakon rata, kao prilagodbu pomodnom »revolucionarnom« leksiku. Ali, nije posrijedi to. Valja upozoriti da Krleža nikad nije pod pojmom »socijalistička umjetnost« razumijevao književnost pisanu prema čvrstom kodeksu literarnih pravila i idejnih dogmi. Krležina verzija socijalističke umjetnosti daleko je od socijalističkog realizma; u tom se smislu njemu doista ne može prigovoriti da je adaptirao svoje estetske stavove u skladu s intencijama svojih nekadašnjih oponentata s ljevice. Možemo čak reći da nakon govora na kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Ljubljani, Krležin stav o umjetno-

⁹ Miroslav Krleža: *Eseji V*, »Sabrana djela« knj. 23, »Zora«, Zagreb 1966, str. 152—3.

sti kao prostoru slobode — neomeđenom ideologijskim dogmama i neposrednom društvenom utilitarnošću — postaje nekom vrstom »službenog stava«. U traganju za vlastitim likom socijalizma baština krležinske misli o umjetnosti iskazuje se nadmoćnom nad »ortodoksijom estetike odraza«. Ta misao ostaje temeljcem destalinizacije naše kulture.¹⁰

Što pak s konceptom »socijalističke nauke«. Da nije posrijedi radikalno politizirana znanost kakva se javlja i u poslijeratnom razvoju socijalističkih društava (kulturalna revolucija u Kini, Pol Potov tragični eksperiment u Kampučiji) nije teško pretpostaviti. Analiza Krležina referata o našoj »Enciklopediji« pokazuje da je pod pojmom »socijalističke nauke« mislio prvenstveno na historiografiju, na potrebu da se sa socijalističkog motrišta prevrednuje naša povijest i razgrade mitovi koje su stvorili građanski povjesničari. Po Krleži, povijest se ne svodi na prepisivanje notarskih knjiga kako bi se lokalizirale krunidbene bazilike devetog i desetog stoljeća (to nije nekoristan posao, ali ne može biti glavnom i jedinom svrhom jer kvantiteta arhivskog materijala neće se pretvoriti u kvalitetu historije). Osim te profesorsko-positivističke nesposobnosti da razluči bitno od nebitnoga, naša je historiografija opterećena i svakovrsnim šovinizmima koji čitavu povijest podvrgavaju gledanju kroz vlastitu ideologijsku rešetku ne propuštajući kroz nju ništa što nije u skladu s tom ideologijom:

»U toj bijednoj, zaostaloj, šovenskoj historiji mrtvi sredovječni kraljevi su starčevićanci ili radikali, u varijanti SHS samostalni demokrati ili jugorojalisti orjunaši! 'Kralj' je kao simbol zajedničke građanske svijesti nestao s političke scene, a kraljevska historijska nauka živi i danas isto tako kao što se u historiografiji našoj čitavo stoljeće odražava pristranost ili partijska pripadnost pojedinih pisaca (...) Kraljevi i baruni naše feudalne historije glavne su figure ove intelektualno doista bijedne komedije dell'arte, gdje pojedine političke programe propovijedaju gospoda za račun pojedinih režima na harlekinski način. Nitko se od naših historika nije sjetio da nam prikaže naš boljarski Srednji vijek takvim, kakav je on doista i bio: kriminalna i hajdučka mješavina feudalne anarhije, sa veoma slabom socijalnom podlogom, bez gradova, bez prometa i bez ikakve solidnije organizirane ekonomske baze.«¹¹

Rasteretivši historiografiju od kraljeva i baruna iz feudalnog perioda koje historiografi, ovisno o stranačkim interesima, pretvaraju u nosioce nacionalne svijesti i prije negoli su nacije formirane, Krleža joj je morao ponuditi novu vrijednosnu podlogu. Temeljnom novinom mogli bismo nazvati pokušaj motrenja povijesti iz plebejske vizure. Posebnu vrijednost iz te vizure dobijaju one »nonkonformističke snage« na našem reljefu koje su latentno prisutne kao manifestacije jake i duboke samosvijesti i životne snage naših etničkih masa bez obzira na geografsku ili političku podjelu. Uz bosanske heretike, kojima se Krleža neprekidno vraćao kao ponajboljem primjeru težnje naših naroda za ostvarenjem samobitnosti na prostoru gdje se sučeljavaju interesi Bizanta i Zapada, poseban kompleks koji treba iscrpno obraditi jesu ustanci na našem terenu. Ali Krležu kao kozmopolita koji svojim djelom korespondira sa svjetskim duhovnim strujanjima, zanima još nešto: kako svijetu pokazati da mi nismo samo zemlja hajduka, krvne osvete, tambura, gusala i narodne poezije. »Enciklopedija« bi stoga, prema Krležinu mišljenju, morala svijetu pokazati da naša samobitnost nije samo folklornog karaktera, da smo još davno postojali kao vrijedan dio evropske kulture.

¹⁰ Dušan Bošković, motreći Krležinu relacijiranost spram marksističkih ideja o umjetnosti upućuje na to da Krleža »Očigledno naginje ka Labrioli i Gramšiju, kloneći se Plehanova«. (Usporedi D. Bošković: *Stanovišta u sporu*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1981, str. 25).

¹¹ Miroslav Krleža: *Eseji V*, »Sabrana djela« knj. 23, »Zora«, Zagreb 1966, str. 188—9.

Jedna od najvećih vrednota prvog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* jest otkrivanje humanističkog kompleksa, naših latinista koji djeluju, kako Krleža kaže, »često puta kao inicijatori veoma važnih zamisli ili pokreta, otkrića ili naučnih i umjetničkih ostvarenja i teorija«. ¹² Prikazom našeg latiniteta ova se enciklopedija pojavljuje kao neobično važna i poučna dopuna Du Cangeova djela *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, a obradom niza islamskih termina, važna je dopuna orijentalističke *Enciklopedije leydenske*.

Ironizirajući grofa Janka Draškovića kao mitsku osobu naše građanske historiografije, Krleža upozorava na niz ličnosti čiju vrijednost građanska historiografija nije dovoljno valorizirala:

»Tertium comparationis književnog i kulturnog nivoa kod nas: Ficinov ili Galettov krug, Erazmov krug, naučne, religiozne ili antireligiozne ideje jednog Flaciusa, Dominisa, Vergerija, Patriciusa, političke i kulturne koncepcije Pribojevića, Orbinija, Križanića, Trubara, Jurja Dalmatina, Vramca, Škrinjarića, Luciusa, Verantiusa, Nikole Zrinskoga itd., itd., uspoređene sa nivoom grofa Janka Draškovića ili *Danicom hrvatskom* tridesetih godina devetnaestoga stoljeća, služe kao dokaz političkih i kulturnih poraza, koji su postajali sve fatalniji već tokom osamnaestog stoljeća.« ¹³

Iz novije naše povijesti, kao duhove koji korespondiraju s njegovim naporima u pre-vrednovanju naših povijesnih i aktualnih društvenih fakata, Krleža izdvaja Svetozara Markovića, Frana Supila i Dimitrija Tucovića. Krug njegovih preferencija među osobama iz naše povijesti je ovaj:

»Biografije Matoša, Murka, Kettea, Cankara, Domanovića, Bore Stankovića, Zmaja, Vraza, Đure Jakšića, Vojislava Ilića, Silvija Kranjčevića, djela Šubića, Jakopića, Grohara, Jame, Ivane Kobilice, Prijatelja, Stritara, Levstika, Rendića, Račića, Kraljevića treba da postanu u Enciklopediji poglavljima, koja će u obliku malih monografija ostati sponenikom ovih herojskih napora. Dositej, Vodnik, Prešern, Vuk, Pančić, Pera Todorović, Šulek, Kušlan, Kišpatić, Kukuljević, Nedić, Rački i Dančić, Nodilo, Budmani, Broz, Kurelac, Valtazar Bogišić, Vladimir Mažuranić, Jagić, Kopitar, Miklošić, Stojan Novaković, Kostić, Skerlić, Čerina, Gačinović itd., sve su to sjajne iskre nama toliko dragih inspiracija, koje treba rasplamsati do punog sjaja jedne likovne i književne civilizacije upravo ovog našeg posljednjeg stoljeća, koje je, svim građanskim i malograđanskim partikularizmima usprkos, ipak ušlo u socijalizam.« ¹⁴

Nakon ovih pojašnjenja Krležinih pogleda na enciklopedizam nužno se nameće pitanje: — Ne čini li i sam Krleža nasilan čin nad faktima poput onoga za koji je optužio građansku historiografiju? Nije li podvrgavanje optici socijalističkog svjetonazora u *Enciklopediji Jugoslavije* ipak oblik nasilne ideologizacije? Prije negoli odgovorimo na ta pitanja moramo riješiti jedan načelan problem: - Je li uopće moguće načiniti enciklopediju koja neće biti »kontaminirana« nekom ideologijom?

Koliko god svi enciklopedisti sanjali o »objektivnosti, neutralnosti, znanstvenosti« enciklopedijskog iskaza, enciklopedije kao primjeri prezentiranja »ukupnosti ljudskog znanja« bile su ipak oduvijek obilježene klasnim karakterom svijesti i spoznaje svojih tvorca. I sama *Encyclopaedia Britannica*, koja se obično navodi kao primjer racionalističkog, znanstvenog, objektivnog diskursa, nastala je u drugoj polovici XVIII st. kao odgovor na prevratničku slobodoumnost i materijalističku filozofiju francuskih enci-

¹² Ibid., str. 200.

¹³ Ibid., str. 178.

¹⁴ Ibid., str. 195—6.

klopedista (što tvorci *Britannike* nisu čak ni krili pa njezin izdavač G. Gleig u posveti britanskom kralju, objavljenoj prigodom nadopune trećem izdanju 1800, govori o potrebi da se *Britannica* suprotstavi tom pogubnom djelu).

Krležin enciklopedijski uzor na koji se često pozivao jest upravo Diderotova *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers par une société des gens des lettres*. Razloge za tu Krležinu predilekciju nije teško ustanoviti: Diderotova enciklopedija neposredno je prethodila revolucionarnim previranjima u Francuskoj razobličavanjem religijskih dogmi i feudalnoapsolutističkih institucija. Valja prisjetiti se da su članke za Diderotovu enciklopediju pisali vodeći francuski književnici, filozofi i znanstvenici (d'Alembert, Condillac, Holbach, Helvetius, Buffon, Marmontel, Voltaire, Rousseau, Montesquieu i dr.); posrijedi je dakle projekt oko kojega su okupljene snažne autorske osobnosti s vrlo individualiziranim autorskim stilovima što je Krleži, koji je oduvijek bio mnogo više sklon artistskoj jezičnoj bravuri negoli profesorskoj bezličnosti, moralo biti blisko.

Sada je već lakše odgovoriti na postavljena pitanja. Krleža je duboko svjestan činjenice da nema enciklopedije koja ne bi bila utemeljena na nekoj ideologiji. Stoga on već u pripremama za rad na *Enciklopediji Jugoslavije* definira spoznajnu rešetku koja će biti u njoj primijenjena; politički-idejno određuje enciklopediju: ona je socijalistička. Međutim, valja pri tome napomenuti da je Krleža u toku rada na *Enciklopediji Jugoslavije* neprekidno pokušavao potisnuti devijantno djelovanje ideologije kao lažne, fetišizirane svijesti, želio izbjeći ono što je tvorce nekih enciklopedija (koje također sebi primeću atribuciju — socijalistička) dovelo do toga da izmišljaju — ili još češće, prešućuju — fakte. On zahtijeva temeljitost i nepristranost u istraživanju fakata, ali zasnovanost interpretacije na socijalističkom svjetonazoru.

U jednom intervjuu on o tom problemu govori ovako: »Mi smo znali da će naši enciklopedijski tekstovi biti principijelno socijalistički samo u onom slučaju budemo li se držali osnovne direktive da razne probleme i pojave objašnjavamo i tumačimo isključivo naučno egzaktno. Paralelno s našom socijalističkom ekonomskom i kulturnom politikom, mi smo bili svjesni da je jedan od najosnovnijih zadataka našega posla da se u prikazivanju fakata ne damo impresionirati ni povesti za anahronizmima, da — prikazujući razvoj događaja, materijalnih i ekonomskih odnosa isključivo materijalističkom metodom — načelno negiramo spekulativnu zbrku naše malograđanske političke, književne i kulturne historije, i da mjesto staromodne retorike uzdignemo egzaktnu ekspertizu do programa od koga nismo odstupili, što nepobitno dokazuju stotine i stotine naših prikaza o raznim temama naše enciklopedijske problematike.«¹⁵

Na drugom mjestu upozorava kako ipak nije moguća ni opravdana posvemašnja negacija svih građanskih elemenata naše svijesti:

»Mi ne mislimo da je potrebno da je *Enciklopedija* bude bezuslovnom dijalektičkom, materijalističkom negacijom svih građanskih elemenata naše svijesti, jer bi to, kad bi se ta metoda mehanički primijenila na probleme jednog još uvijek živog intelektualnog i moralnog organizma, bilo historijski neegzaktno. Tamo gdje se građanski elementi svijesti javljaju kao idealistička negacija materijalne istine, kao fetišizam ispraznih parola (koje su bile i ostale pod krinkom kriminalnog šovinizma ili politički zamaskirane kvazireligiozne propagande živim otrovom), tu treba da budemo dosljedno i neumoljivo strogi.«¹⁶

¹⁵ »Krleža: Socijalizam nije program već historija koja se ostvaruje«, *Sa uredničkog stola*, »Sabrana djela«, »Oslobođenje«, Sarajevo 1983, str. 199.

¹⁶ »Referat na Plenumu Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije*«, *Sa uredničkog stola*, »Sabrana djela«, »Oslobođenje«, Sarajevo 1983, str. 199.

U provođenju te koncepcije Krleža je, s obzirom na povijesne uvjete, dosljedan. Ne da se impresionirati »anahronizmima«, ali ni manifestacijama pobjedničkog duha karakterističnog za ranu fazu konstituiranja socijalističke vlasti. U trenutku kad su svi skloni gradnji romantičnih mitova, Krleža ne upada u zamku prigodničarskog slavljenja. Unutar prvog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* (koje obuhvaća ukupno oko 650 000 enciklopedijskih redaka) periodu NOB-a posvećeno je oko 30 000 redaka, dovoljno da se kaže sve što se u tom trenutku znalo o tom razdoblju naše historije, ali ne i toliko da bi se stvorio dojam kako naša historija počinje godinom 1941. Očito, *Jugoslaviku* on ne vidi kao propagandni prospekt nove Jugoslavije, već želi reafirmirati zapostavljenu liniju naše historije, liniju plebejskog bunta, ali i vrhunskih kulturnih ostvarenja, što se ukazuju kao daleka anticipacija suvremenih revolucionarnih gibanja. *Jugoslavika*, dakle, rekonstituirala našu kulturnohistorijsku baštinu.

Dalje, valja napomenuti da je u odabiranju stručnjaka za rad u Leksikografskom zavodu Krleža izabrao pravo da angažira kao redaktore niz znanstvenika koji su se »kompromitirali« u toku drugoga svjetskog rata ili u doba Rezolucije Informbiroa. (Pri tome je pokazao iznimnu širinu duha i humanost dajući posao mnogim svojim neprijateljima iz predratnih sukoba, među ostalima i piscu pamfleta *Kako piše gospodin Krleža*.) To svjedoči ujedno i o njegovoj svijesti da u znanju postoje stanovite konstante nepodložne ideologizacijama. Uostalom, vrhunski naši znanstvenici i umjetnici bili su odviše zaokupljeni drugim, vjerojatno u tom trenutku važnijim zadacima, a da bi profesionalizirali svoju suradnju s Leksikografskim zavodom.¹⁷ To Krležino okupljanje »odbačenih« nije ostalo nezapaženo. Uostalom, mnogi su s ljevice još uvijek Krleži zamjerali neortodoksiju prisjećajući se predratnih sporova. U »Naprijedu« se početkom 1952. pojavilo anonimno pismo u kojemu je Krleža optužen za okupljanje suradnika sumnjive političke prošlosti. Krleža je odgovorio izuzetno oštro.

Mislim da ovi Krležini stavovi o enciklopedistici i ponašanje pri osnivanju Leksikografskog zavoda potvrđuju tezu o determiniranosti perioda njegova bavljenja enciklopedijom potrebom za »afirmacijskom sintezom«. Njegovo određivanje i spram kulturne tradicije i spram aktualnih političkih ideja nije više negativno: valja afirmirati socijalističke vrednote, ali ne socijalističko barbarstvo — socijalizam koji samozadovoljno odbacuje sve što mu prethodi poričući čak i potrebu za spoznavanjem toga što mu prethodi. Krležin socijalizam ima svoju baštinu, on korespondira s prošlim epohama, on pretpostavlja mogućnost dijaloga.

¹⁷ Samu Centralnu redakciju kao reprezentativno, ali i radno tijelo s najširim ovlastima sačinjavali su u trenutku pokretanja *Enciklopedije Jugoslavije* znanstvenici i kulturni radnici kojima se svakako ne može prigovoriti zbog političke nepočudnosti: iz NR Srbije — Rodoljub Čolaković, ministar-predsjednik Savjeta za nauku i kulturu Vlade FNRJ; prof. dr Siniša Stanković, predsjednik Narodne skupštine NR Srbije i predsjednik Akademijskog savjeta FNRJ; prof. dr Aleksandar Belić, predsjednik Srpske akademije nauka i umjetnosti; prof. Pavle Vujović; prof. Radivoj Uvalić; prof. Borivoj Drobnyaković; glavni redaktor republičke redakcije Marko Ristić i sekretar Roksanda Njeguš; iz NR Slovenije: Josip Vidmar, predsjednik Saveznog vijeća Narodne skupštine FNRJ i predsjednik Prezidijuma Narodne skupštine NR Slovenije; akademik Milko Kos; prof. Vladimir Murko; prof. Boris Orel; glavni redaktor, akademik Anton Melik i sekretar dr Dušan Kermauner; iz NR Bosne i Hercegovine: prof. Antun Babić; prof. Dragutin Čosić; glavni redaktor prof. dr Vaso Butozan i sekretar prof. Ilija Kecmanović; iz NR Makedonije: prof. Blaže Koneski; glavni redaktor prof. Haralampije Polenaković i sekretar Milica Koneska; iz NR Crne Gore: glavni redaktor Jagoš Jovanović i sekretar Ratko Đurović; iz NR Hrvatske: akademik dr Marko Kostrenčić, generalni tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; akademik dr Antun Barac; prof. Milovan Gavazzi; prof. Josip Roglić; prof. Dragutin Roller; glavni redaktor dr Andrija Štampar, predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, te sekretar prof. Josip Torbarina. Glavni redaktor je Miroslav Krleža a pomoćnik mu je dr Mate Ujević. (Citirano prema izvještaju Steve Ostojića s prvog Plenuma Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* objavljenom u »Politici« 14. VI 1952.) Kasnije se sastav Centralne redakcije u više navrata mijenjao.

Krleža redaktor i pisac tekstova za enciklopedije

Premda izdašno pomagan od države,¹⁸ Krleža u *Enciklopediji Jugoslavije* nije vidio prigodan projekt koji treba da ovjekovječi veličinu jednoga trenutka. Ta je zamisao rezultat intelektualnog zrenja koje ga dovodi do »afirmacijske sinteze«; on koji je svoj artistski Ego dotad neprekidno potvrđivao antitezama (negiranjima, oporbama), pokušava Ego dovesti u suglasje sa sudbinom svojega naroda (tj. svojih naroda). Ta identifikacija s vlastitim narodom ne znači i izdaju artistskog individualizma, jer socijalno revolucioniranje omogućuje Krleži da svoje artistsko pobunjenišvo konstituirao kao cjelovit duhovni sustav, koji se rada iz epistemološkog prijeloma. Temeljni problem više nije destrukcija zatečenog niza tradicijskih vrednota, već konstituiranje novoga koji je primjeren novoj epistemi.

Da je Krleža i sam osjećao svoj rad na enciklopedijama ponajboljim izrazom svoje potrebe za »afirmacijskom sintezom«, o tome svjedoči i trud koji je uložio u Zavod, u *Jugoslaviku* i druge enciklopedije. Kvantitativno je taj rad bar jednak onome koji je posvećen književnosti: gotovo trideset godina Krleža je svakodnevno dolazio u zavod a ostavio je iza sebe nekoliko tisuća raznih bilješki vezanih za pojedine enciklopedijske članke.

U javnosti o Krležinu enciklopedijskom djelovanju postoji neka vrst zablude. Naime, često se misli da je Krleža sam pisao enciklopedijske članke. To tvrde čak i dobri poznavaoči Krležina opusa poput Mate Lončara, koji se posebno bavio i onim dijelom tog opusa što ga Krleža označuje nazivom *marginalia lexicographica*.¹⁹ Krležin suradnik u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu Ivo Cević o tome donosi nešto drugačiji sud:

»Da li je Krleža i neposredni pisac objavljenih enciklopedijskih tekstova? Kojih? — Jest — premda nijedan tekst ne nosi Krležin potpis; ali: iskusna i plodotvorna redaktorska ruka, krležinski duh, stil i pogledi, ponajprije u brojnim važnijim tekstovima i enciklopedijskim uvodnicima, zacijelo su lako prepoznatljivi. Odnosi se to prije svega na prvo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije*, na *Opću, Likovnu i Muzičku enciklopediju*, a u manjoj mjeri i na neke druge; i: tekstovi ti pripadaju redu vrhunskih enciklopedijskih obradbi.«²⁰

Pri ovome mogu biti važna i usmena svjedočenja Krležinih suradnika, poglavito profesionalnih redaktora Zavoda. Sam potpisnik ovog teksta angažiran je u izradi drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* od početka 1976. Krleža je, usprkos starosti i bolesti, dolazio na prve sjednice Centralne redakcije, u više navrata je i govorio, mahom podsjećajući prisutne na temeljne ideje *Jugoslavike* i na probleme koji su se javljali u izradi prvoga izdanja. Premda je do same smrti pokazivao interes za rad Redakcije, ipak je u tim godinama Krležina radna sposobnost bila bitno smanjena te moje osobno iskustvo

¹⁸ Osnivanje Zavoda opširno opisuje Rodoljub Čolaković u svojim memoarima, a Miroslav Krleža o podršci koju je *Enciklopedija Jugoslavije* dobila od najviših foruma govori i u »Referatu na Plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI 1952.«: »Da je to enciklopedijsko djelo pokrenuto, da su stvoreni svi preduслови za pozitivan rad, odlučili su drugovi iz Politburoa CK KPJ, a drug Čolaković, kao resorni ministar Savezne vlade, angažirao se u toj stvari potpuno od prvoga dana. Bez njegove asistencije, bez pune spremnosti druga Kidriča ili ministra financija Milentija Popovića, mi ne bismo bili mogli da prevladamo teškoće kojih nije bilo malo.« (*Sa uredničkog stola*, »Sabrana djela«, »Oslobodjenje«, Sarajevo 1983, str. 85).

¹⁹ Lončar tvrdi da je Krleža nastanku *Jugoslavike* pridonosio ne samo »kao organizator i glavni urednik nego i kao pisac, vlastitim tekstovima o istaknutim ličnostima hrvatske kulturne riznice« (99 varijacija, str. 10). Lončar pri tome spominje članke o Augustinčiću, Gjalskome i Meštroviću. Međutim, usporedbom s člancima objavljenim u *Enciklopediji Jugoslavije* možemo ustvrditi da se ne radi o posve identičnim verzijama. Osim toga, Krleža nigdje nije potpisan kao autor članaka premda se u nekim edicijama Zavoda, poglavito onima na kojima je Krleža bio najviše angažiran, autori potpisuju.

²⁰ Ivo Cević: »Miroslav Krleža stvarao je našu povijest«, OKO br. 256 Zagreb, 7—12. I 1982, str. 10.

nije relevantno u procjenjivanju stupnja Krležina autorstva u enciklopedijama. Međutim, usmeni iskazi starijih Krležinih suradnika upućuju na sljedeće: Krleža sam nije napisao integralno ni jedan članak, ali je redigirajući mnoge članke, osobito one važnije, pisao alternativne varijante članaka koje su potom profesionalni redaktori Zavoda opremali onim strukturnim elementima koji su nužni da bi se zadovoljili enciklopedički standardi. Stoga ćemo u mnogim člancima, osobito u onima koji su potpisani šifrom R (Redakcija) pronaći dulje Krležine iskaze, ali nećemo naći i čitave članke koje je Krleža sam napisao.

Posrijedi je vjerojatno Krležin otpor da pomiri neke determinante vlastita autorskog stila i tzv. funkcionalnog stila enciklopedija. Krležin je stil, naime, determiniran vrlo bogatom slikovnošću, neobičnostima ritma rečenice, tautologijama u funkciji pojačavanja ekspresivnosti iskaza, tzv. kaotičnim enumeracijama, vrlo dugim i parataktički i hipotaktički složenim rečenicama. Od toga Krleža ne odustaje ni u enciklopedijskim tekstovima što pokazuju sljedeći primjeri:

»Chopin nije borac beethovenskog tipa, koji s tvrdoglavošću manijaka pretvara perspektivnost jednog mračnog vremena u svjedočanstvo najsmionijeg ljudskog otpora. Beethoven se buni protiv bonapartističke cezaromanije, kao grube negacije svega o čemu se pod pojmom revolucionarne slobode i jednakosti tako pjesnički naivno, desmoulinovski sanjalo na početku, a chopinska tragedija izgara bolećivim plamenom kandila u svjetlomraku krvave tiranije, koja je svojim crnim orlujskim krilom prekrila zgaženo truplo poljske slobode.«²¹

»Strahujući da mu se bronca pod rukom ne pretvori u blistavu porculansku masu, koja djeluje neprirodno, Augustinčić je sa prirođenom ležernošću neposrednih skica dao nekoliko portreta, koji će nesumnjivo ostati među najboljim ostvarenjima te vještine kod nas.«²²

»Ako se Debussy, kao predstavnik impresionizma, uzima za formulu čulnosti, ako je debussyizam nešto što se glazbeno podudara s pojmom impresionističke palete, Hindemith zaputio se protiv vagnerovskog tristanizma, protivu opojnosti bilo kakve simulirane ljubavi i smrti, u muziku, koja je čisto htijenje apstraktnog ozvučenja po sebi. Kao Kandinski i kao toliki drugi teoretici u likovnim oblastima, Hindemith gradi svoju zvučnu zgradu hladnokrvno razumno. Za sistematike njegova tipa (koji su kao i njegovi predi romantičarskog perioda prevladavali klasicističku harmoniziranu rutinu) karakteristično je prije svega da postupaju sa svim simbolističkim likovnim i muzičkim programima kao romantici. Kao što su romantici oborili lažne bogove klasicizma, estetski teoretici za prva dva decenija XX stoljeća ruše fetiše lažnih pseudoljepota iz perioda 'umjetnosti zbog umjetnosti' gotovo istim rječnikom i vervom.«²³

Navedeni primjeri dobro ilustriraju koliku artistsku slobodu Krleža sebi dopušta u oblikovanju enciklopedijskih tekstova i redaktorskih bilježaka. Koristeći se Jakobsonovom tipologijom jezičnih funkcija,²⁴ rekli bismo da je tim iskazima u fokusu usmjerenost jezične poruke na sebe samu, na vlastitu formu, dakle — poetska funkcija poruke, dok je ključna oznaka modernog enciklopedijskog funkcionalnog stila istaknuta referencijalnost poruke (denotativnost, kognitivnost), dakle — usmjerenost na predmet, informiranje o predmetu. Enciklopedijski stil stoga teži ukidanju metaforike, najjedno-

²¹ Miroslav Krleža: »Chopin«, 99 varijacija, str. 158.

²² Miroslav Krleža: »Augustinčić Antun«, 99 varijacija, str. 81.

²³ Miroslav Krleža: »Hindemith«, 99 varijacija, str. 174—5.

²⁴ Usporedi: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd 1966, str. 285—326.

stavnijim i najobičnijim sklopovima; izbjegava duge rečenice, ne podnosi inverzije; leksik i pojmovni instrumentarij su simplificirani jer enciklopedija nudi prvu i najopćenitiju informaciju. Sa stajališta enciklopedijske informativnosti Krležin je artizam redundantan. Ali on nije želio odreći se tog artizma. Ponajčešće je to u praksi rezultiralo pokušajima pomirenja suprotnosti (ne uvijek najsretnijim): formulastičnim enciklopedijskim iskazima, poglavito onima u kojima se navodi bibliografska faktografija, dopunjavane su Krležine esejističke interpretacije, ili su pak, najčešće, enciklopedijski članci samo prepravljani u skladu s Krležinim instrukcijama.

Govoreći o Krležinu udjelu u konstituiranju naše suvremene enciklopedistike, osim uloga utemeljitelja, direktora, tekstopisca i redaktora, valja spomenuti još i plan tzv. enciklopedijske konceptualizacije. Krleža je bez sumnje sam učinio prvi i najvažniji korak: uspostavljanje sistema ideja i spoznajne rešetke koji će biti primijenjeni u *Enciklopediji*. I sljedeći korak je njegov: izbor tematskoga kruga o kojemu će *Enciklopedija* govoriti. *Enciklopedija Jugoslavije* obrađuje sve što je u vezi s jugoslavenskim prostorom i narodima koji žive na tom prostoru. Ta velika sinteza u kojoj će biti prikupljena »sva politička, kulturna i intelektualna svijest o našoj pojavi u prostoru i vremenu« nije autistička. Težnja za prevladavanjem lokalnosti enciklopedički je eksteriorizirana u nizu jedinica u kojima se obrađuju odnosi naših naroda s drugim narodima u svijetu, u nizu pojedinačnih biografija stranaca koji su se bavili nama ili su važni za našu povijest, te u nizu biografija naših ljudi koji su djelovali u sklopu tuđih kultura. Za takav enciklopedički koncept, koji je nazvan »enciklopedijom nacionalnog tipa«, jer je obrađena sva građa vezana za prošlost i suvremenost svih naroda koji žive na određenom teritoriju, u više navrata je rečeno da je jedinstven i originalan. I sam Krleža je o tome govorio.²⁵ Ne baš posve ispravno jer takav tip enciklopedija svjetska povijest enciklopedistike poznaje. Primjerice, od samog osnutka Zavoda njegovim redaktorima bio je na raspolaganju *Jüdisches Lexicon* u kojemu je na enciklopedički način izložena građa o Židovima i svemu što je u vezi s njima. Ali, vrlo velika mjera originalnosti, te hrabrosti i umještosti s obzirom na dane povijesne uvjete, ovom se enciklopedijskom projektu ne mogu zanijekati.

Nemamo mnogo dokumenata koji bi nam omogućili da steknemo bliži i obuhvatniji uvid koliko je stvaran Krležin udjel u nastajanju naših prvih enciklopedija, osobito *Enciklopedije Jugoslavije*. Utoliko nam je dragocjeniji Krležin »Referat na Plenumu Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* 12. VI 1952.« koji će zbog gomile detalja vezanih za tehnologiju enciklopedičkog rada prosječnom čitatelju biti nejasan, ali onima koji tu tehnologiju poznaju upravo taj referat omogućuje da odčitaju i enciklopedičke principe na kojima je ustrojena ta enciklopedija, pa i da procijene pravu mjeru Krležina udjela u njezinu nastanku.

U uvodnom dijelu tog referata Krleža spominje sastanak republičkih redakcija *Enciklopedije Jugoslavije*, održan u siječnju 1952, na kojemu je čitao uvodni referat »O nekim problemima *Enciklopedije*«, te rezimira svoje ključne teze o našoj enciklopedistici. Pojavu *Enciklopedije Jugoslavije* on drži jednim od najvažnijih preduvjeta za izgradnju kulturne svijesti naših naroda, oblikom konkretizacije parole o nužnosti jačanja vlastite kulture i nauke. Pri tome odlučno odbija misao koju su nam drugi nametnuli po logici svojih interesa, kako smo mi »zemlja malena i zaostala«:

²⁵ Primjerice, 31. I. 1954. više jugoslavenskih novina donijelo je razgovor M. Krleža u povodu ulaska u tisak prvog sveska *Enciklopedije Jugoslavije* (taj je razgovor kasnije uvršten i u »Sabrana djela« knj. 24, *Eseji VI*, »Zora«, Zagreb 1967). U tom razgovoru Krleža je govorio o originalnosti *Enciklopedije Jugoslavije* »za koju nije nađen uzor među stranim enciklopedijama«.

»Svijest o veličini naše kulturne prošlosti valja izgraditi na faktima, i pokazat će se da smo mi svijet rušen stoljećima i da smo mi vjekovima bili doista groblje, ali takvo na kome se život civilizacije zapravo nikada nije ugasio, ni jednog trena. (...) Istražujući elemente naše civilizacije kroz stoljeća, čovjek može mirno i objektivno zaključiti da se u mnogim slučajevima radi o imitaciji, o refleksima, od vremena na vrijeme u ingenioznoj simbiozi; ali da u našoj civilizaciji ima i takvih elemenata koji se mogu svrstati pod pojam idejnih i ideoloških anticipacija, koje bi se pod povoljnim okolnostima bile nesumnjivo razvile do metode ili do sistema ili do originalnih stvaralačkih elemenata vlastite civilizacije, da nije nestala pod nasiljem osvajača.«²⁶

Dalje, Krleža rezolutno tvrdi da naša enciklopedija mora stajati »načelno na naučnoegzaktном prikazu kulturnog, političkog i ekonomskog stanja fakata kod nas poklanjajući pažnju isključivo govoru činjenica i objašnjavajući logično samo ono što nam govore fakta.«²⁷

Svjetonazorski i epistemološki determinira enciklopediju: »Dijaleksička formula naše *Enciklopedije* ostat će materijalistička.«²⁸ Najvažnijim poslom koji čeka pisce i redaktore naše *Enciklopedije* Krleža drži razobličavanje »dekorativnih mitova« koje je stvorila građanska historiografija.

Također izriče i osnovno načelo na kojemu će se temeljiti suradnja na *Enciklopediji*:

»Piscima (kao i ličnostima) odlučili smo da, pod vlastitim potpisom, ostavimo punu slobodu mišljenja i izražavanja, ukoliko se ono ne protivi osnovnim principima nacionalnog, republikanskog, federativnog jedinstva i socijalističkog naučnoegzaktnog principa u ispitivanju same enciklopedijske građe.«²⁹

Vrlo iscrpno Krležino izlaganje omogućuje nam da prilično pouzdano rekonstruiramo organizaciju i metodologiju izradbe prvog izdanja *Jugoslavike*. Najvažniji korak u početnoj fazi izrade svake enciklopedije jest određivanje opće enciklopedijske koncepcije i sistematizacije građe. *Jugoslavika* je definirana prema toj koncepciji kao enciklopedija »nacionalnog tipa«, ali paralelno s njom planirano je i izdavanje niza stručnih enciklopedija (svaka od njih bila bi specijalizirana za određeno znanstveno područje) a sve bi one bile povezane zajedničkim indeksom i stvorile bi veliku enciklopediju (koja bi zasigurno obasizala nekoliko desetaka svezaka). Moramo napomenuti da ta ambiciozna ideja o povezivanju svih enciklopedija Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda u cjelinu nije do danas ostvarena, nije nikad načinjen jedinstven indeks, a vjerojatno bi se to povezivanje vrlo teško ostvarilo jer se enciklopedije Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda prilično razlikuju po metodama enciklopedijske obradbe koje su u njima primijenjene. (Valja pripomenuti i da su te razlike umnogome opravdane; jednostavno — zahtjevi pojedinih znanstvenih disciplina diktirali su i razlike u principu enciklopedijske obradbe.) Pokretanje male opće enciklopedije vjerojatno je označilo i napuštanje početne koncepcije po kojoj je opća enciklopedija trebala nastati povezivanjem stručnih enciklopedija i *Jugoslavike*. Vrijedi spomenuti da Krleža ni kasnije nije odustao od zamisli o pokretanju velike opće enciklopedije, koja bi imala dvadesetak svezaka, ali bi bila organizirana kao separatan projekt. No, ta je njegova ideja ostala kao zadaća novim naraštajima naših leksikografa-enciklopedičara.

²⁶ Miroslav Krleža: »Referat na Plenumu Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* 12. VI 1952.«, *Sa uredničkog stola*, »Sabrana djela«, »Oslobodjenje«, Sarajevo 1983, str. 80—81.

²⁷ *Ibid.*, str. 76—77.

²⁸ *Ibid.*, str. 77.

²⁹ *Ibid.*, str. 85.

Analiza alfabeta *Jugoslavike*, koju nam u ovom referatu Krleža predočuje, nudi nam izuzetno razrađen, detaljan uvid i u principe sistematizacije građe. Premda to Krleža izbjegava eksplicitno formulirati, moramo primijetiti da se u sistematizaciji građe koja se priprema za *Jugoslaviku* preklapaju dva principa. Prvi je uže enciklopedički: građa je podijeljena na četrdeset struka (tako je bar Krleža naveo u svojem referatu, kasnije je očito došlo do povezivanja i objedinjavanja pojedinih struka pa ih je naposljetku bilo trideset osam). Na tu sistematizaciju Krleža je očito bio vrlo ponosan jer je često upozoravao kako je slične principe razdiobe po strukama *Encyclopaedia Britannica* uvela nakon nas.

Drugi princip sistematizacije proistekao je iz jugoslavenskog državnopravnog sistema. Redakcija *Enciklopedije Jugoslavije* konstituirana je analogno federativnom uređenju Jugoslavije: uz Centralnu redakciju u koju su ulazili urednici koji su reprezentirali naše republike postojale su i republičke redakcije. U skladu s takvom strukturom uredništva osim podjele građe po znanstvenim područjima, sva građa bila je klasificirana u tri kategorije ovisno o tome u nadležnosti koje redakcije je izradba članka. Krleža u referatu navodi te tri kategorije:

»a) *Materijal republičkih redakcija*, koji obuhvaća sve pojmove (alfabetarske jedinice) izrazito vezane za život pojedine republike ili naroda koji žive u toj republici.

b) *Materijal Centralne redakcije*, u koji su ušli problemi, činjenice i osobe koje po svome značenju ili po svom utjecaju prelaze granice pojedinih naroda ili pojedinih republika, a to su pojmovi koji se odnose na Jugoslaviju kao cjelinu (...) (zatim pojmovi koji) prelaze granice jedne republike, odnosno jednog naroda, kao što su neke rijeke, krš, feudalizam, patarenstvo, etnografija, narodna književnost itd, i — na kraju — odnosi južnoslovenskih naroda s inostranstvom, kao npr. njemačko-južnoslovenski odnosi, bizantsko-južnoslovenski odnosi, francusko-južnoslovenski odnosi itd, itd.

c) *Materijal prepušten na izbor republičkim redakcijama* (RR) sastavljen je uglavnom od stranaca koji su podržavali značajnije veze s našim narodima i s našom zemljom kao naučni radnici, publicisti, političke ličnosti i sl.³⁰

Posebno su pri tome važni članci koje Krleža naziva *okvirima* (u II izdanju *Jugoslavike* nazivaju se kompleksnima), u kojima se obrađuje pojedina tema bitna za čitavu Jugoslaviju pa sve republičke redakcije prilažu priloge vezane za svoje područje, a potom se u Centralnoj redakciji ti prilozi usklađuju i opremaju zajedničkim uvodom.

Takav pristup obradbi (gdje se preklapaju dvije sistematizacije: »enciklopedička« i »federalna«) ponešto je oduljio rad (Krleža u referatu govori o zakašnjenju od godinu dana) jer je federalizacija redakcije podrazumijevala da će svaka republička redakcija načiniti zaseban alfabetar za svoje područje (a budući da se alfabetari rade po strukama, onda to znači da svaka redakcija predlaže četrdeset stručnih alfabeta). Potom se ti svi alfabetari u Centralnoj redakciji objedinjuju. Ali to objedinjavanje nije tako jednostavno, ne može se provesti mehanički. Treba ponajprije provesti temeljitu reviziju republičkih alfabeta tako da se provjeri da li su u svim alfabetarima primijenjeni isti kriteriji za uvrštavanje. A koliki je to posao, neka nam posvjedoče sljedeće Krležine riječi:

»Mi smo u Centralnoj redakciji nastojali da sav materijal republičkih redakcija sredimo, da izjednačimo nejednako tretiranje materijala i da na sumnjivim mjestima stavimo svoje primjedbe kako bi Plenum Centralne redakcije, odnosno njegove komisije, mogli stvar što bolje procijeniti i donijeti definitivnu odluku. Ne bih želio da se

³⁰ Ibid., str. 86—87.

ovo shvati kao pohvala Centralnoj redakciji, ali u ova dva mjeseca, otkad su počeli intenzivnije pristizavati republički alfabetari, uložili smo vrlo mnogo truda da sav taj materijal sredimo i dovedemo u takvo stanje da ga možemo na sjednici Centralne redakcije uzeti u definitivno razmatranje. Trebalo je napisati preko 400 referata koji će služiti kao podloga za naše diskusije, a osim toga trebalo je izraditi novi opći alfabetar *Enciklopedije Jugoslavije* koji smo tako ažurirali da su čak u nj ušle i alfabeterske jedinice pojedinih alfabetara koji su nam došli prije dva dana. Opći alfabetar smo izradili po strukama, a da bi kod materije pridržane republičkim redakcijama mogli komparirati kako su pojedine alfabeterske jedinice tretirale republičke redakcije, izradili smo za sve stručne republičke alfabetare i poseban uporedni alfabetar po prostoru.«³¹

Međutim, moramo napomenuti da Krleža nije odabrao princip »federalne organizacije uredništva« po liniji političkog oportuniteta. Krleža je jednostavno želio izbjeći neminovnost kojom bi bila opterećena svaka enciklopedija koja bi bila rađena u jednom našem republičkom centru, ona bi nužno preferirala građu s područja svoje republike, bila bi nužno ili srbocentrična, ili kroatocentrična, ili slovenocentrična, ovisno o tome gdje bi bila organizirana njezina izradba. To bi bilo tako usprkos najboljoj volji uredništva da tu pristranost izbjegne. Jednostavno — suradnici bolje poznaju građu vezanu za kulturnu i političku baštinu vlastite nacije, a i osjetljiviji su prema toj građi. Stoga Krleža zahtijeva da u izradbi enciklopedije sudjeluju znanstvenici iz svih naših republika i da bude nepristrano zastupljena građa vezana za baštinu svih naših naroda, a to omogućuje upravo ovakva federalna organizacija uredništva. Pri tome valja upozoriti na još jedno važno načelo na kojemu se *Jugoslavika* temelji, načelo varijantne ravnopravnosti i tolerancije:

»Zaključak je da članak o jeziku hrvatskom ili srpskom (književnom ili narodnom) napišu dvojica lingvista, jedan iz Beograda, drugi iz Zagreba, i da sporazumno podijele materijal.

Predlaže se da članci srpskih i hrvatskih pisaca uđu u *Enciklopediju Jugoslavije* onako kako su napisani (ne isključujući potrebne pravopisne i gramatičke ispravke).

Kod alfabeterskih jedinica, kod kojih je naslov drukčiji u hrvatskoj terminologiji, a drukčiji u srpskoj, treba postupati tako da se donese kao naslov onaj termin koji je prvi po abecednom redu.«³²

Kad smo već kod jezičnih pitanja bit će zanimljivo vidjeti kako Krleža semantički diferencira pridjeve: jugoslavenski, jugoslovenski, južnoslovenski i južnoslovenski, koji su iznimno učestali u ovoj enciklopediji:

»Postavlja se pitanje upotrebe riječi jugoslavenski, jugoslovenski, južnoslovenski i južnoslovenski. Molimo Plenum da, barem na kratko vrijeme, uzme ovu stvar u razmatranje. Mi od svoje strane preporučujemo upotrebu triju oblika ovog pridjeva, i to: jugoslavenski, južnoslovenski i južnoslovenski, pa bi prema tome prijedlogu otpala upotreba oblika jugoslovenski. To predlažemo radi toga što će u *Enciklopediji Jugoslavije* biti potrebno lučiti pojmove koji pripadaju Jugoslaviji kao državi od pojmova koji pripadaju južnoslovenskim narodima. Pravilan pridjev od Jugoslavija čini nam se da glasi jugoslavenski, pa bismo tako pisali Jugoslavenska Armija, jugoslavenska zastava, jugoslavenski konzulati, itd. Što pripada Južnim Slovenima, držimo da bi se u ekavštini imalo izraziti oblikom južnoslovenski, i u ijekavštini južnoslovenski. Ako pišemo južnoslovenski i južnoslovenski, zapravo smo približili, odnosno izjednačili ter-

³¹ Ibid., str.90 —91.

³² Ibid., str. 115.

minološki hrvatski i srpski izraz, a u svakom drugom slučaju ih udaljujemo. Doduše, postoji i druga mogućnost: da mjesto južnoslovenski ili južnoslovenski pišemo jugoslovenski ili jugoslovenski, ali nam se čini da je oblik južnoslovenski pravilniji nego jugoslovenski.«³³

Pošto je eksplicirao načela na kojima se *Jugoslavika* temelji, Krleža u ovom referatu najprije analizira opća obilježja republičkih alfabeta. Po njegovu je sudu srpski alfabetar kritički postavljen, negdje čak i suviše, postavljeni su prilično strogi kriteriji za uvrštavanje biografija ličnosti te članaka o pojmovima vezanim za srpsku baštinu. Hrvatski je alfabetar hipertrofirani. Krleža to tumači željom hrvatske redakcije da ne ispusti ništa od onoga što je već obrađeno u prilično bogatoj tradiciji izdavanja edicija ovog tipa na tlu Hrvatske (*Hrvatska enciklopedija*, *Znameniti Hrvati*, *Leksikon Minerva*, *Pedagogijski leksikon* itd.). Stoga je Centralna redakcija bila primorana da u tom alfabetaru provede ozbiljno stezanje. Stezanje je provedeno i u alfabetaru redakcije Bosne i Hercegovine, a slovenska je pohvaljena zbog akribičnosti, ali i pokuđena zbog leksikonske »razdrobitve« jer je opća intencija *Jugoslavike* okupljanje građe u većim, sintetskim člancima. Zanimljivo je da su najviše pohvala dobile makedonska i crnogorska redakcija. Vjerojatno su doista korektno obavile posao, ali oni koji su surađivali s Krležom znaju za njegovu sklonost prema našim »mladim nacijama« koje tek traže afirmaciju na općejugoslavenskom planu.

Završivši analizu republičkih alfabeta, Krleža je obrazložio primjedbe o stručnim alfabetarima; bavi se posebno pitanjima da li će arheološki materijal pojedinih naših naseljenih mjesta biti donesen pod njihovim današnjim imenom ili pak pod klasičnim imenom mjesta, načinom obrade časopisa, da li će se posebno obrađivati filozofski aspekti djela naših pisaca koji se nisu filozofijom primarno bavili ali u njih nalazimo i elemente filozofičnosti, do koje će se mjere ići u širinu pri obradi iseljeničkog kompleksa itd. Svi ti problemi stoje pred Centralnom redakcijom. Krleža navodi da je samo za tu sjednicu pripremljen elaborat koji obasiže više od pet stotina stranica te da bi Plenum Centralne redakcije, kad bi htio sve probleme kolektivno rješavati, morao zasjedati najmanje 15—20 dana. Stoga je predložio da se rad organizira u pet komisija. Vrijedilo bi donijeti popis tih komisija i članova, jer nam on omogućuje da razaznamo kakva je u ranoj fazi bila sistematizacija *Enciklopedije Jugoslavije* po strukama i koji su bili ključni suradnici Krležini:

»I. *Komisija za historijske i pravne nauke* (Arheologija i prehistorija; Bibliotekarstvo i arhivi; Kulturna historija; Numizmatika; Povijest; Pravo; Tiskarstvo). Predloženo je da u toj komisiji rade drugovi: Babić, Ratko Đurović, Jovanović, Kos, Kostrenčić. Referent: Malinar.

II. *Komisija za prirodne nauke* (Matematika; Biologija; Fizika i kemija; Geologija; Meteorologija; Medicina i veterina). Članovi komisije: Butozan, Stanković i Štampar. Referent u ime Centralne redakcije: Andrija Štampar.

III. *Komisija za ekonomiku* (Energetika i elektrifikacija; Industrija; Iseljništvo; Kućni obrt [zanatstvo]; Lov; Poljoprivreda; Pomorstvo; Promet; Ribarstvo; Rudarstvo; Socijalno osiguranje; Stočarstvo; Šumarstvo; Tehnika; Turizam; Zadrugarstvo; Financije). Članovi komisije: Belin, Čosić, Dedijer, Roller, Murko, Uvalić. Referent: Ivo Belin.

IV. *Filozofijsko-umjetnička komisija* (Filozofija; Časopisi i novine; Teatar; Književnost; Lingvistika; Muzika; Narodna umjetnost; Školstvo i znanstvene ustanove;

³³ Ibid., str. 109—110.

Pedagogija). Članovi: Barac, Belić, Cankar, Čolaković, Kecmanović, Kermauner, Koneski, Njeguš, Polenaković, Ristić, Vidmar i Torbarina. Referent: Kruno Krstić.

V. *Komisija za geografiju i etnografiju*. Članovi komisije: Drobnjaković, Gavazzi, Melik, Oppitz, Orel, Roglić, Vujević. Referent: Oppitz.³⁴

Potom Krleža donosi opširan izvještaj o radu komisija i konkretnim rješenjima pojedinih enciklopedičkih problema. Posebno izvještava i o radu na ilustrativnoj opremi *Enciklopedije Jugoslavije*, što svjedoči da je Krleža u I. izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* utrošio silnu energiju brinući se o svim pojedinostima funkcioniranja ovoga golemog enciklopedičkog stroja.

No, moramo ovdje nešto dodati: u samom svladavanju praktičnih, tehničkih teškoća jedne enciklopedije koja pokušava objediniti mikropedijski pristup, u sistematiziranju znanja i razvrstavanju u enciklopedijske struke, strukturiranja alfabeta, organizaciji rada enciklopedije, organizaciji raznih faza obrade članaka, koordiniranju raznih službi unutar Zavoda, pa i u samom redigiranju (kojim je neposredno rukovodio sam Krleža) nepravedno bi bilo ne spomenuti neke njegove suradnike, ponajprije Matu Ujevića, čije je poznavanje enciklopedistike Krleži umnogome pomoglo da ostvari svoje projekte. Ali, govoreći općenito o Krležinu udjelu u djelatnosti koju inače karakterizira visok stupanj kolektivnosti (u pripremi *Enciklopedije Jugoslavije* sudjelovalo je nekoliko tisuća suradnika), valja reći da je malo enciklopedija u svijetu koje su tako snažno autorski obojene. Krležin udio bio je golem u svim fazama rada te bi, sa svim nužnim ogradama, bar *Enciklopediju Jugoslavije* trebalo smatrati sastavnim dijelom njegova autorskog opusa.

THE ENCYCLOPAEDISM OF MIROSLAV KRLEŽA

SUMMARY. The erudite and encyclopaedic elements of the literary work of Miroslav Krleža are analyzed in the introductory part of this treatise. As well as some other Central European writers of the first half of the twentieth century (T. Mann, H. Broch, R. Musil), Krleža is in the habit of integrating erudite elements into his prose, which then loses some of the distinctive features of the genre and turns into a certain mixture of genres. Apart from these general erudite features, explicit encyclopaedic fragments are also present in Krleža's work of the period between the wars (i. e., lexicographic notes concerning the »Danas« magazine and book »Evropa danas«). Krleža's post-war initiatives concerning the *Enciclopaedia of Yugoslavia*, and foundation of Yugoslav Lexicographic Institute as well as his entire encyclopaedic commitment, are not, therefore, the results of the revolutionary government's decree, but of Krleža's affinities developed earlier in his literary work. The second part of the treatise analyzes Krleža's views concerning encyclopaedism, principles of the constituting of the *Encyclopaedia of Yugoslavia* and Krleža's essays dealing with encyclopaedic topics.

³⁴ Ibid., str. 100—101.